

LSMC
Sociologijos
institutas

LIETUVOS SOCIALINIŲ MOKSLŲ CENTRO SOCIOLOGIJOS INSTITUTAS

A. Goštauto g. 9, LT-01108 Vilnius
Tel. (8 5) 275 4896
El. p. institutas@lsc.lt
www.lsc.lt

2023 m. gruodžio mėn.

Nr. 7

SOCIALINIAI TYRIMAI

trumpai

Mielas skaitytojau,

leidinio „Socialiniai tyrimai trumpai“ tikslas – skleisti Lietuvos socialinių mokslų centro Sociologijos instituto naujausių mokslinių tyrimų rezultatus, siekiant, kad plėstųsi tyrėjų, politikų, viešojo administravimo bei kitų sričių praktikų bendradarbiavimas, o vykdoma socialinė bei ekonominė politika vis daugiau būtų grindžiama moksliniais tyrimais įrodytu žinojimu.

Šiame numeryje pristatoma Lietuvos socialinių mokslų centro Sociologijos instituto, vykdančio ilgalaikę programą „Socialiniai iššūkiai gerovės visuomenei technologinės ir demografinės kaitos kontekste“ (2022 – 2026 m.), atliktų neformalios globos tyrimų apžvalga. Leidinyje dėmesys sutelkiamas į neformalių pagyvenusių asmenų ir suaugusių asmenų su negalia globą, žvelgiant iš kol kas Lietuvoje mažai analizuotos nedeclaruojamo globos darbo perspektyvos.

Turinys

1 psl.

Įvadas

2 psl.

Jolita Junevičienė

Neformalios globos paplitimas ir samprata Lietuvoje

4 psl.

Žeimantė Straševičiūtė

Dalyvavimo nedeclaruotame darbe priešasčių aiškinimas

6 psl.

Laimutė Žalimienė

Požiūris į nedeclaruojamą globos darbą bei jo priešastis Lietuvoje

8 psl.

Laimutė Žalimienė

Neformalios globos formalizavimas – pagalbos pinigai kaip socialinės politikos instrumentas

9 psl.

Arūnas Pocius

Laima Okunevičiūtė Neverauskienė

Nelegalus darbas ir šešėlinė ekonomika Lietuvoje

12 psl.

Cituojama literatūra ir kiti šaltiniai

Įvadas

Demografiniai pokyčiai Europos visuomenėse, tokie kaip visuomenės senėjimas, šeimos struktūros pokyčiai, migraciniai procesai, atspindi poreikį plėtoti asmeninių socialinių paslaugų sistemą. Gerovės valstybėse ši sistema pirmiausia reiškia valstybės socialinės politikos plėtojimo priemones, kurios kuria socialinių paslaugų infrastruktūrą, gerina šių paslaugų kokybę ar aprūpinimą kvalifikuota darbo jėga. Kita vertus, plėtojant valstybės socialinės globos politiką, nušalyje negali likti ir neformalios globos klausimas. Demografinių, socialinių, ekonominių pokyčių kontekste neformali globa įgyja dar didesnę reikšmę. Europos Sąjungoje apie 80 proc. globos yra teikiama neformalių globėjų (Eurocares, 2017). Mažinant globos paslaugų deficitą, neformali globa yra laikoma vienu iš esminių ilgalaikės pagyvenusių žmonių globos sistemos sudėtinių dalių (Zigante, 2018).

Neformali pagyvenusių žmonių globa yra daug tyrinėjama socialinės pagalbos perspektyvoje, gilinantis į tai, kaip geriau užtikrinti reikalingas paslaugas sparčiai senėjančiai visuomenei. Daug dėmesio skiriama ir tokiems klausimams, kaip neformalios pagalbos teikėjų

gerovė ar valstybės politika gerinant paramą neformaliems globėjams (Junevičienė, 2020; Žalimienė ir Junevičienė, 2021).

Tačiau, žvelgiant į neformalią pagyvenusių asmenų globą kaip darbo rinkos politikos, užimtumo politikos lauką, neformali globa iki šiol buvo mažai tyrinėjama ir liko socialinės politikos šešėlyje. Neformali pagyvenusių asmenų globa gali būti analizuojama ir kaip nedeklaruojamas darbas, visgi ši tema kol kas nėra sulaukusi didesnio tyrėjų dėmesio, ypač Lietuvoje.

Šiame leidinyje yra apžvelgiami mažiau Lietuvoje nagrinėti neformalios globos aspektai, žvelgiant į neformalią globą per nedeklaruojamo darbo prizmę. Kaip teigia nedeklaruojamą darbą tyrinėjantys mokslininkai, šis „nematomas“ darbas reiškia atlyginimo mokėjimą „vokelyje“, nesurinktus valstybės mokesčius, kas yra ženkli, bet neapskaitoma valstybių ekonomikos dalis. Kaip antai, Lietuvoje 2011 metais nedeklaruojamas darbas sudarė apie 32 proc. BVP (Vorley ir Williams, 2012).

Dr. Jolita Junevičienė, LSMC Sociologijos instituto jaunesnioji mokslo darbuotoja

Neformalios globos samprata ir paplitimas Lietuvoje

Neformali globa pagal savo prigimtį gali būti skirstoma į *solidarumu grįstą* (angl. *solidarity based*) pagalbos teikimą ir *rinkos principais grįstą* pagalbos teikimą (angl. *market based*). Pirmuoju atveju mes iš esmės kalbame apie savanorišką, nemokamą, dažniausiai šeimos narių teikiamą neformalią globą. Tuo tarpu antruoju atveju neformali globa apima mokamą, nedeklaruotą, ir, galime sakyti, netgi nelegaliai atliekamą darbą.

Nors nėra tikslios statistinės informacijos apie neformalių globėjų skaičių, tačiau manoma, kad Europoje neformalios globos teikėjai, vadinami „nematoma darbo jėga“, tenkina apie 70-95 proc. visų pagyvenusių žmonių poreikių globai (Zigante, 2018). Fragmentišką, detalesnę informaciją galime gauti iš atskirų atliekamų tyrimų. Pavyzdžiui, Eurobarometro duomenimis, 2011 m. Lietuvoje asmeniškai senyvą šeimos narį nuolatos ar dalį dienos nurodė prižiūrintys 14,7 proc. 15+ metų amžiaus gyventojų (Junevičienė, 2020). 2016 m. atliktos reprezentatyvios 50-65 metų amžiaus Lietuvos gyventojų apklausos duomenimis, apie 70 proc. tyrimo dalyvių nurodė, kad patys yra tiesiogiai prižiūrėję pagyvenusį asmenį savo namuose arba lanke tokį asmenį jo namuose (Žalimienė ir kt., 2019).

Lietuvos visuomenėje yra įsitvirtinęs artimiausių šeimos narių kaip pagrindinių pagyvenusių asmenų namuose globėjų vertinimas, ką liudija ir naujausios apklausos. Pavyzdžiui, Matonytės ir kt. (2019) 2018 m. atliktos apklausos, kurioje dalyvavo ilgalaikės pagyvenusių asmenų globos ir

valstybinių institucijų darbuotojai, privačių globos ir slaugos namų atstovai, NVO atstovai ir mokslininkai tyrėjai, duomenimis, beveik 69 proc. respondentų teigė manantys, kad pareiga rūpintis senyvo amžiaus asmeniu, reikalingu priežiūros, tenka šeimos nariams, apie 16 proc. – valstybei ir apie 15 proc. – kitai (privačioms įstaigoms, religinėms bendruomenėms, nevyriausybinėms organizacijoms). Jau minėtos 50-65 m. amžiaus Lietuvos gyventojų apklausos duomenimis, 77 proc. respondentų kaip paslaugų teikėjus pirmiausia rinktųsi giminių, šeimos narių pagalbą (Žalimienė ir kt., 2019).

Literatūroje, kalbant apie pagyvenusių asmenų ir žmonių su negalia globą, dominuoja globos skirstymas į formalią ir neformalią globą. *Formali globa*, anot Kraus ir kt. (2010), yra viešajame arba privačiame sektoriuje teikiamos globos paslaugos, kurių teikimas yra grindžiamas tam tikro tipo sutartimis. Formalios globos paslaugos gali būti teikiamos tiek stacionariose įstaigose, tiek asmens namuose. Formalias globos paslaugas teikia savo srities specialistai (socialiniai darbuotojai, slaugytojai ir kt.). Tuo tarpu *neformali globa* – paprastai globos gavėjo namuose sutuoktinių / partnerių, kitų namų ūkio narių ir giminaičių, draugų, kaimynų teikiamos globos paslaugos, kurių teikimas dažniausiai grindžiamas jau egzistuojančiais socialiniais ryšiais (Kraus ir kt., 2010). Reikia pastebėti, kad statistinį neformalios globos sektorių palyginimą tarp šalių apsunkina nevienoda pačios neformalios globos samprata. Kaip antai, Prancūzijoje neformalus globėjas

apibrėžiamas kaip bet kuris asmuo, gyvenantis kartu arba turintis artimus ir stabilius santykius su globos poreikį turinčiu asmeniu, ir kuris neprofesionaliai, bet dažnai ir reguliariai padeda atlikti visas ar dalį kasdienio gyvenimo veiklų. Tuo tarpu Italijoje neformalus globėjas apibrėžiamas kaip asmuo, kuris savanoriškai ir laisvai be jokio atlyginimo globoja asmenį, turintį poreikį globai ir leidžiantį tai daryti (Policy Brief on Ageing, 2019).

Europoje neformalios globos teikėjai, vadinami „nematoma darbo jėga“, tenkina apie 70-95 proc. visų pagyvenusių žmonių poreikių globai.

Vienu ryškiausiu formalios ir neformalios globos skirtumu yra laikomas užmokestis už teikiamas globos paslaugas, pabrėžiant, kad formali globa – tai apmokamas darbas, o štai neformalių globėjų darbas yra neapmokamas. Visgi, Ungerson (2005), Fine (2007), Genet ir kt. (2012) pastebi, kad paslaugų namuose srityje įsitvirtinant pinigineis išmokoms (pvz., globėjo pašalpa, mokesčių lengvatos) nyksta riba tarp formalios globos kaip apmokamo darbo ir neformalios globos kaip neapmokamo darbo. Kai kurios piniginių išmokų globai schemas sudaro galimybes išmokų gavėjams kompensuoti ar įdarbinti artimuosius (Da Roit ir Le Bihan, 2010). Pavyzdžiui, Jungtinėje Karalystėje globojamiems asmenims teikiamos piniginės išmokos, kurios vadinamos tiesioginiais mokėjimais (angl. *direct payments*), negali būti panaudotos kaip užmokestis už neformalią globą, o Nyderlanduose įtvirtintos piniginės išmokos globėjams – asmeniniai biudžetai (angl. *personal budgets*) – gali būti panaudoti sumokėti už globą, teikiamą giminių, draugų ar kaimynų (Ungerson, 2005). Be to, atkreiptinas dėmesys, kad piniginės globos išmokos sukuria prielaidas ir hibridinių

globos formų (pvz., privačiai šeimos narių samdomi pagalbininkai namuose) atsiradimui, ir „šešėlinės“ darbo jėgos panaudojimui globai. Taigi, nors terminas „neformali globa“ iškart kelia asociacijas su nemokamai šeimos narių teikiamu rūpesčiu, globa, paanalizavus šiandieninę situaciją, paaiškėja, kad galima atrasti skirtingų neformalios globos formų, iš kurių dalis turi ir apmokamo darbo požymių. O kokia neformalios globos situacija yra Lietuvoje?

Akivaizdu, neformali globa Lietuvoje yra populiarė globos forma, tačiau grėsmė neformalios globos ištekliams mūsų šalyje kelia dideli migracijos mastai, kaip ir visoje Europos Sąjungoje didėjantis moterų aktyvumas, mažesnių šeimos vienetų plitimas. Be to, dėl darbingo amžiaus gyventojų migracijos ir nepatrauklių darbo sąlygų su iššūkiais pritraukti ir išlaikyti darbuotojus susiduria ir formalios globos sektorius (Junevičienė, 2020). Kaip šių demografinių, socialinių ir ekonominių iššūkių kontekste patenkinti augančius pagyvenusių ir žmonių su negalia globos poreikius? Galbūt naudinga būtų detaliau pasigilinti į neformalią globą, atsižvelgiant į tai, kad ji apima tiek šeimos narių, artimųjų neapmokamą darbą, tačiau atkreipiant dėmesį ir į tai, kad egzistuoja neformali globa kaip nedeklaruotas darbo rinkoje darbas, už kurį globojamas asmuo moka, o globėjas gauna neformalų atlyginimą? Kokia yra nedeklaruojamo darbo samprata, nedeklaruojamo globos darbo mastai bei priežastys, plačiau bus pristatoma kituose šio leidinio straipsniuose.

Žeimantė Straševičiūtė, LSMC Sociologijos instituto doktorantė

Dalyvavimo nedeklaruotame darbe priešasčių aiškinimas

Nedeklaruojamas darbas apibrėžiamas kaip „bet kokia apmokama veikla, kuri yra teisėta pagal savo pobūdį, tačiau nėra deklaruojama valdžios institucijoms, atsižvelgiant į valstybių narių reguliavimo skirtumus (Europos Komisija, 2019). Kalbant apie šį darbą, naudojami tokie apibūdinimai, kaip neformalus, atlyginimas į rankas, šešėlinis (Nadin ir Williams, 2012). Kai kurie autoriai, pvz., Pfau-Effinger (2017), šiai veiklai apibūdinti naudoja neformalaus užimtumo terminą.

Dalyvavimas nedeklaruotame darbe yra socialinis reiškinys, kurį veikia įvairūs, kompleksiniai veiksniai. Reiškinių įvairiapusiškumą parodo ir istorinė perspektyva: ilgą XX a. laikotarpį buvo manoma, kad šalims ekonomiškai vystantis, nedeklaruoto darbo forma mažės, ją iš esmės pakeis deklaruoto darbo forma (Boeke, 1942; Geertz, 1963; Lewis, 1969 cit. pg. Williams, 2013). Tačiau šis požiūris nepasitvirtino – pastaraisiais dešimtmečiais vis tik nedeklaruoto darbo sritis yra didelė ir santykinai auganti šiuolaikinės globalios ekonomikos sfera (Williams, 2010). Šiame skyrelyje pateikiamos keletą tyrėjų išskiriamos ir naudojamos teorinės priegijos. Remiantis teorinėmis priegiomis, aiškinami ir grupuojami veiksniai, kurie daro įtaką dalyvavimui nedeklaruotame darbe.

Vieną iš dalyvavimo nedeklaruotame darbe priešasčių aiškinimų panaudoja Windebank ir Horodnic (2017). Autoriai atliktoje teorinėje analizėje remiasi pagrindinėmis dvejomis perspektyvomis: racionalaus ekonominio veikėjo (angl. *rational-economic-actor*) ir socialinio veikėjo (angl. *social-actor*). Racionalaus ekonominio veikėjo perspektyva teigia, kad dalyvavimas nedeklaruotame darbe teikia daugiau naudos nei kaštų (Allingham ir Sandmo, 1972). Būti „pričiuptam“ bei baudų dydžiai sudaro mažesnius kaštus nei teikiama nauda, kurią asmuo gauna iš nedeklaruoto darbo.

Racionalaus ekonominio veikėjo teorija turi apribojimų. Svarbu išskirti, kad remiantis Windebank ir Horodnic (2017) atliktu tyrimu Prancūzijoje, ši teorija nepaaiškina asmenų dalyvavimo nedeklaruotame darbe. Detaliau –

neaptiktas statistiškai reikšmingas ryšys tarp tyrimo dalyvių, kurie vertina, jog yra didelė rizika būti „pagautiems“, vertinančių sankcijas kaip griežtas ir tyrimo dalyvių, kurie dalyvauja nedeklaruotame darbe.

Aiškinant dalyvavimą nedeklaruotame darbe, Windebank ir Horodnic (2017) pasitelkia ir kitą perspektyvą – socialinio veikėjo. Ši teigia apie formalių ir neformalių institucijų nesutapimą. Sujungiama socialinio veikėjo (angl. *social-actor perspective*) ir institucinė teorija (angl. *institutional theory*) (Windebank ir Horodnic, 2016; Windebank ir Horodnic, 2017). Kiekvienoje visuomenėje yra formalūs institutai (įstatymai, taisyklės), kurie nustato teises „žaidimo taisyklės“. Jas galima laikyti „valstybine morale“. Taip pat kiekvienoje visuomenėje yra ir neformalūs institutai – visuomenės bendros taisyklės, dažniausiai nerašytos („pilietinė moralė“). Konkrečiau, kai vykdoma mokesčių politika sutampa su piliečių mokesčių politikos supratimu, yra didesnė tikimybė, jog piliečiai savanoriškai mokės mokesčius. Atitinkamai, kai mokesčių politikos taisyklės („valstybės moralės“ perspektyva) prieštarauja „piliečių moralės“ perspektyvai, didesnė tikimybė, jog bus pereinama prie nedeklaruoto darbo (Cummings ir kt., 2009). Šio straipsnio autorė prideda, jog nedeklaruoto darbo sampratai „valstybės moralės“ ir „piliečių moralės“ asimetrijos aiškinimas gali būti aktualus ne tik mokesčių politikos aspektu, tačiau ir kitais darbo rinkai svarbiais reglamentavimais (pvz., darbo valandų skaičiumi, privalomų sutarčių rengimu ir kita).

Kitą dalyvavimo nedeklaruotame darbe motyvų konceptualizavimo būdą pateikia Williams (2009). Jis išskiria išėjimo (angl. *exit*) (remiantis neoliberalia ir/ar poststruktūralistinėmis teorijomis) ir

atskirties (angl. *exclusion*) (remiantis struktūralistine teorija) perspektyvas.

Detalizuojant, Williams (2009) išėjimo perspektyva išskiria racionalių veikėjų apsisprendimą išeiti iš oficialios darbo rinkos dėl per didelės darbo rinkos reguliavimo politikos. Išėjimas į neoficialią darbo rinką yra „nusimetimas apsunkinančių valstybės pančių“. Dirbant neoficialioje darbo rinkoje, būdingos lankstesnės darbo valandos, aukštesni atlyginimai ir kita. Taip pat prie išėjimo perspektyvos Williams (2009) priskiria ir tuos, kurie išeina iš oficialios darbo rinkos dėl socialinių priežasčių: patirto išnaudojimo oficialioje darbo rinkoje; ne finansinių priežasčių, kurias teikia darbas (pvz., kai paslaugos teikiamos kaimynams, giminėms, draugams) ir kita.

Nors Williams (2009) išėjimo perspektyvą traktuoja kaip savanorišką išėjimą, tačiau galima teigti, kad ši perspektyva yra labiau protestas ir pastūmėta kitų socialinių faktorių. Todėl galima kelti diskusinį klausimą – ar išėjimas yra savanoriškas, ar socialinių aplinkybių rezultatas? Be to, galima kelti ir dar vieną klausimą – kas lemia, jog vieni lieka oficialioje darbo rinkoje ar nebetęsia oficialios veiklos ir taikstosi su jų nuomone, neteisinga darbo rinkos politika, o kiti pasirenka veiklą perkelti ar „deformuoti“ į neoficialią darbo rinką?

Kita Williams (2009) išskirta perspektyva – atskirtis. Pasak autoriaus, asmenys yra išstumiami iš oficialios darbo rinkos, neturi galimybių joje dalyvauti. Todėl asmenys imasi nedeklaruoto darbo, kuris prastai apmokamas, pasižymi prastomis darbo sąlygomis. Asmenims nedeklaruotas darbas yra vienintelė prieinama darbo forma. (Aptardama galimas dalyvavimo nedeklaruotame darbe priežastis ir darbe ypač gilinantis į Lenkijos atvejį, Szewczyk-Jarocka (2020), išskiria būtent šias pateiktas priežastis ir nurodo jas kaip vienas aktualiausių.)

Tačiau ši Williams (2009) išskirta perspektyva turi ir apribojimų – yra tyrimų, kurie teigia, kad net kai asmenys turi galimybę dalyvauti oficialioje darbo rinkoje, jie vis tiek dalyvauja neformalioje darbo rinkoje užsitikrinant pagrindinį ar papildomą pajamų šaltinį (Losby ir kt., 2002). Tai greičiausiai rodo, kad atskirties perspektyva yra ribota ir gali paaiškinti tik dalinai, kodėl asmenys dalyvauja nedeklaruotame darbe.

Apibendrinant, teorinės priegos išskiria, jog kartais asmenų dalyvavimą nedeklaruotame darbe galima paaiškinti gaunama didesne ekonomine ar/ir socialine nauda neoficialioje darbo rinkoje lyginant su oficialia darbo rinka. Tačiau šis aiškinimas ne visada yra aktualus. Kartais asmenys užsiima nedeklaruojamu darbu dėl formalių ir neformalių institucijų prieštarų, nesudaromų galimybių dalyvauti oficialioje darbo rinkoje. Reikėtų atsižvelgti į tai, kad asmenų dalyvavimą nedeklaruotame darbe gali veikti ne viena nurodyta priežastis, tačiau kelios kartu.

Atsižvelgiant į socialinių reiškinių įvairiapusiškumą bei šiame straipsnyje naudojamų šaltinių apribojimus, dalyvavimo nedeklaruotame darbe priežastys bei jų konceptualizavimo būdai gali būti pildomi.

Dalyvavimas nedeklaruotame darbe yra socialinis reiškinys, kurį veikia įvairūs, kompleksiniai veiksniai.

Dr. Laimutė Žalimienė, LSMC Sociologijos instituto vyriausioji mokslo darbuotoja

Požiūris į nedeklaruojamą darbą bei jo priežastis Lietuvoje

Kodėl svarbu tyrinėti nedeklaruojamo globos darbo priežastis? Nedeklaruojamas darbas reiškia, kad valstybė negauna dalies mokesčių, o tai ne tik neigiamai veikia visuomenės mokesčių moralę, bet ir kartu reiškia, jog darbuotojai neturi jokių socialinės apsaugos ar darbo teisės garantijų (Williams ir kt., 2013). Žvelgiant iš neformalios pagyvenusių asmenų globos gavėjų perspektyvos, nedeklaruojamas darbas gali kelti tam tikras rizikas ir paslaugų gavėjams, nes nelicencijuotų / neregistruotų paslaugų teikimas negarantuoja jų kokybės ar jas teikiančio darbuotojo tinkamos kvalifikacijos (European Commission, 2013).

Remiantis nedeklaruojamo darbo tyrimais, galima išskirti tris pagrindines šios veiklos priežastis: a) nedeklaruojamas apmokamas darbas dirbamas iš būtinumo, nes asmuo neturi kito pasirinkimo; b) savanoriškai pasirenkama dirbti nedeklaruojant savo veiklos, nes tai leidžia sumažinti veiklos kaštus, negaišti laiko biurokratiniais dalykais; c) tai gali būti darbas teikiant pagalbą draugams, artimiesiems, kaimynams, neturint tikslo gauti finansinės naudos. Nemaža dalis tyrimų atspindi, kad ekonomikoje gali būti persipynusios visos šios nedeklaruojamo darbo priežastys (Williams ir kt., 2013). Kaip antai, tai atsispindi Baltijos šalių nedeklaruojamo darbo tyrimuose (Williams, 2010) ar Šiaurės šalių darbo inspekcijos atliktuose tyrimuose (Report from Nordic Baltic..., 2021).

Pagyvenusių žmonių globos sektoriaus nedeklaruojamo darbo tyrimai buvo atlikti Slovėnijoje (Bajt ir kt., 2018), taip pat Vokietijoje, kur tyrinėjant moterų imigrančių globos darbą buvo pastebėta, kad valstybė „užsimerkia“, t. y. stengiasi nepastebėti šios nedeklaruojamos veiklos (Lutz ir Palenga-Mollenbeck, 2010). Williams (2010), analizuodamas Eurobarometro tyrimo rezultatus apie nedeklaruojamo darbo paplitimą Baltijos šalių ekonomikoje, išskyrė 14 proc. darbuotojų, kurie nedeklaruoja savo darbo asmeninių socialinių paslaugų sektoriuje. Lietuvos Valstybinės darbo inspekcijos

duomenimis, 2016 m. buvo identifikuoti iš viso 2171 nelegaliai dirbantys darbuotojai, iš kurių 9,7 proc. buvo asmeninių socialinių paslaugų sektoriaus darbuotojai. Galima manyti, kad šie skaičiai realiai yra didesni, tačiau tikslesnius skaičius sudėtinga įvardinti, nes nedeklaruojamo globos darbo apimtys / mastai bei priežastys Lietuvoje kol kas beveik netyrinėtos. Tokių tyrimų atlikimą pirmiausia apsunkina informacijos gavimo sudėtingumas, nes nedeklaruojamas apmokamas darbas yra kartu ir nelegali darbo veikla, užtraukianti atitinkamą atsakomybę jos vykdytojui. Kaip antai, atlikus tyrimą Slovėnijoje, buvo pažymėta, kad tyrėjams buvo sunku rasti respondentus, kurie sutiktų dalyvauti tyrime (Bajt ir kt., 2018).

Įvertinant apsunkintas informacijos gavimo aplinkybes ir ieškant galimybių sužinoti, kokios yra nedeklaruojamo globos darbo pasirinkimo priežastys Lietuvoje, 2022 m. pabaigoje buvo atlikta formalių socialinių paslaugų teikėjų internetinė anketinė apklausa. Šioje apklausoje dalyvavo specialistai, dirbantys įstaigose, kurios teikia socialinės priežiūros / globos paslaugas pagyvenusiems ir (ar) asmenims su negalia. Anketas užpildė 95 respondentai. Ši respondentų grupė pasirinkta atsižvelgiant į aplinkybes, kad formalūs paslaugų teikėjai yra šios veiklos žinovai, t. y. supranta globos darbo specifiką, turinį, supranta, ką šis darbas reiškia darbuotojui ir klientui. Be to, jie žino šio sektoriaus darbo sąlygų ypatumus, todėl gali giliau pažvelgti į priežastis, kodėl nedeklaruojamas globos darbas šalyje egzistuoja. Respondentai tyrime sutiko dalyvauti savanoriškai, jiems buvo užtikrinta, kad bus išsaugotas jų pateiktos informacijos konfidencialumas.

Tyrimo duomenimis, apie pusė respondentų (49,5 proc.) tvirtino, kad yra girdėję ar žino, kad už atlygį paslaugos teikiamos netgi artimiesiems. Tuo tarpu, kad paslaugos teikiamos už atlygį ne šeimos nariams, svetimiems žmonėms, tvirtino žinantys net 75,8 proc. respondentų. Taigi, daugumos tyrimo dalyvių požiūriu,

nedeklaruojamas globos darbas Lietuvoje labiau yra veikla, atliekama už vienokį ar kitokį atlyginimą, o nėra solidarumu grįsta neformali globa.

Anketinė apklausa leido atskleisti tyrimo dalyvių nuomonę apie nedeklaruojamo globos darbo priežastis, žvelgiant tiek iš paslaugos teikėjo, tiek iš paslaugos gavėjo perspektyvos. Pagrindinės priežastys, kodėl pagyvenę asmenys ar asmenys su negalia renkasi ne savivaldybių, NVO ar privačių organizacijų paslaugas, bet neformaliai moka privatiems asmenims, siejamos su aplinkybe, kad privatūs neformaliai dirbantys asmenys dirba lanksčiau, labiau individualizuoja paslaugas arba, kad tokį asmenį lengviau pakeisti, jeigu netenkina jo teikiamų paslaugų kokybė (nurodė 60 proc. respondentų). Apie 50 proc. respondentų mano, kad neformalus apmokami teikėjai pasirenkami todėl, kad iš esmės trūksta formalių paslaugų teikėjų. Apie 41 proc. apklausos dalyvių mano, kad formalių privačių paslaugų teikėjų paslaugos yra labai brangios. Žvelgiant iš neformaliai teikiamų paslaugų teikėjų perspektyvos, jų pasirinkimą užsiimti nedeklaruojamu darbu apie pusė ar daugiau respondentų siejo su tokiomis aplinkybėmis, kaip noras prisidurti prie darbo užmokesčio, gaunamo iš kito, pagrindinio darbo (75 proc.), arba nenoras įteisinti savo veiklos, nes reikėtų sumokėti daug mokesčių (48 proc.). Dar kiti, anot apklausos dalyvių, renkasi dirbti neregistruojant darbo, nes formaliai įsidarbinti nepavyksta dėl kažkokių aplinkybių (47 proc.) arba renkasi nedeklaruoti savo darbo, nes tada gali lanksčiau naudoti savo darbo laiką, kai tuo tarpu dirbant pagal sutartis esi suvaržytas (45 proc.).

Apibendrinant, galima teigti, kad nedeklaruojamo globos darbo egzistavimo priežastys pirmiausia kalba apie tai, kad formalus paslaugų sektorius yra nepakankamai išvystytas, teikiamos paslaugos neužtikrina individualizuotos pagalbos ir geros kokybės paslaugų. Į tai reaguoja neformalios globos teikėjų pasiūla, nes nedeklaruodami savo darbo paslaugų teikėjai gali būti lankstūs. Pasirinkimas dirbti nedeklaruojant savo veiklos gali būti paskatintas ir tos aplinkybės, kad ši veikla yra galimybė papildomai užsidirbti prie pagrindiniame darbe netenkinančio atlyginimo.

Nedeklaruojamo darbo globos sektoriuje fenomenas, kaip rodo atliktas tyrimas, turi formalių globos paslaugų teikėjų palaikymą. Kaip antai, apie ketvirtadalis (26,3 proc.) respondentų pritaria teiginiui, kad reikia džiaugtis, jog yra žmonių, kurie imasi tokio sunkaus globos darbo, o ne kalbėti apie šios veiklos sankcijas ar griežtesnę nedeklaruojamo globos darbo kontrolę.

Galima sakyti, kad šis formalių paslaugų teikėjų požiūris, išreikštas anketinėje apklausoje, susisieja ir su bendra Europos Sąjungos politika dėl nedeklaruoto darbo problemos sprendimo. Ši politika pabrėžia, kad daugelyje šalių vis dar dominuojantis represinis požiūris į nedeklaruoto darbo problemą turėtų būti keičiamas inovatyviomis politikos priemonėmis, kurios skatintų, o ne verstų šį darbą legalizuoti/deklaruoti (Williams ir kt., 2013)

Nedeklaruojamo darbo globos sektoriuje fenomenas Lietuvoje turi formalių globos paslaugų teikėjų palaikymą.

Dr. Laimutė Žalimienė, LSMC Sociologijos instituto vyriausioji mokslo darbuotoja

Neformalios globos formalizavimas – pagalbos pinigai kaip socialinės politikos instrumentas

2015 metais buvo patvirtintos Tarptautinės darbo organizacijos rekomendacijos apie neformalios ekonomikos formalizavimo principus, kurie pabrėžė fundamentines darbuotojų teises, jų ekonominės įtraukties svarbą, verslumo dvasios skatinimą (ILO, 2015). Minėti TDO principai yra svarbūs ir kalbant apie pagyvenusių asmenų globos paslaugų sektorių, kuriame, kaip minėta aukščiau esančiuose straipsniuose, neformali globa ir nedeklaruotas globos darbas kol kas išlieka kaip svarbi pagalbos pagyvenusiems asmenims teikimo forma.

Neformalaus užimtumo formalizavimo politika daugelyje šalių yra išskaidyta tarp įvairių valstybės institucijų, tokių kaip mokesčių inspekcija, kuri atsakinga už mokesčių surinkimą, darbo inspekcija besirūpinanti darbo teisės įgyvendinimu ar socialinio draudimo žinybos, atsakingos už darbuotojų socialinio draudimo įmokų valdymą. Dažnai šios institucijos veikia atskirai, neturėdamos bendros strategijos, nekoordinuodamos savo veiklos, siekiant spręsti nedeklaruojamo darbo problemą (Policy Approaches to formalising, 2023). Šiame straipsnyje pateikiamos išvalgos apie vieną iš neformalios globos formalizavimo kryptį šiuolaikinėse gerovės valstybėse – pagalbos pinigų (angl. *cash for care*) plėtrą, kaip tiesioginių socialinių paslaugų plėtros alternatyvą, kuri ypač išpopuliarėjo XX amžiaus pabaigoje (Pavolini ir Ranci, 2008). Tai būtų specifinė neformalaus užimtumo formalizavimo priemonė, kuri įgyvendinama pačios socialinių paslaugų sistemos, o ne kitų valstybės valdymo institucijų rėmuose.

Pagalbos pinigų pagyvenusiems ir žmonėms su negalia plėtra formuoja aplinką, kurioje paslaugas teikiantys asmenys turi formalizuoti / deklaruoti savo atliekamą globos darbą.

Pagalbos pinigų, kaip socialinės politikos instrumento, diegimas Europos valstybėse sulaukia vis daugiau dėmesio, tiek kaip socialinių paslaugų gavėjų pasirinkimo galimybių ir autonomijos didinimo būdas, tiek kaip socialinių paslaugų rinkos plėtros galimybė (Žalimienė ir Dunajevs, 2015; Riedel ir kt., 2016). Pagalbos pinigai gali būti teikiami tiek asmenims, kuriems reikia paslaugų, tiek šias paslaugas teikiantiems. Tiek vienu, tiek kitu atveju atsiranda didesnis ar mažesnis neformalių globėjų veiklos formalizavimo poreikis. Kaip antai, norėdamas gauti pagalbos pinigus, pagalbos reikalingas asmuo turi deklaruoti, kas yra jo paslaugų teikėjas. Tuo tarpu asmuo, kuris nori gauti pagalbos pinigus kaip teikiantis paslaugas, taip pat yra priverstas formalizuoti savo veiklą (pvz., išsiimti verslo ar individualios veiklos liudijimą ar kt.). Tokiu būdu pagalbos pinigų pagyvenusiems ir žmonėms su negalia plėtra savaime formuoja aplinką, kurioje paslaugas teikiantys asmenys turi formalizuoti / deklaruoti savo atliekamą globos darbą. Žinoma, nedeklaruojamo globos darbo mažėjimas labai susijęs ir su pagalbos pinigų dydžiu – ar jie padengia reikalingos globos kaštus. Jeigu to nėra, paskatos, kad ir dalį globos paslaugų teikti jas nedeklaruojant, ir toliau išlieka. Tačiau, reikia pastebėti, kad labai įvairi ir skirtinga pagalbos pinigų schemų įvairovė Europoje kol kas neleidžia palyginti ir įvertinti visuminio jų poveikio tiek globos teikėjams, tiek gavėjams, nors pripažįstama, kad pagalbos pinigai padeda didinti neformalių paslaugų teikėjų susidomėjimą šia veikla ir aktyvumą (Zigante, 2018). Visgi, jų poveikis nedeklaruojamo darbo formalizavimui reikalauja išsamesnių tolimesnių tyrimų.

Lietuvoje galime išskirti dviejų tipų pagalbos pinigų schemas:

- Slaugos/priežiūros išmokos, kurios gali būti teikiamos negalintiems savimi pasirūpinti pagyvenusiems asmenims ar

asmenims su negalia ir kurias jie gali panaudoti savo nuožiūra, taip pat ir atsilygindami nedeklaruojamo darbo pagalbos teikėjams (TAR, 2016, Nr. 20644).

- Pagalbos pinigai, kurie numato, kad, kai socialines paslaugas yra veiksmingiau organizuoti pinigais, šios paslaugos gali būti keičiamos į piniginę išmoką – pagalbos pinigus (Žin., 2006, Nr. 17-589).

Lietuvoje slaugos/priežiūros išlaidų tikslines kompensacijas 2017-2022 m. kasmet gavo apie 90 tūkst. asmenų, o pagalbos pinigus – tik apie 200 asmenų. Nėra aišku, kokia dalis tikslinių kompensacijų gavėjų panaudoja šiuos pinigus apmokėdami nedeklaruojamą globos darbą.

Įvairių studijų autoriai pažymi kontraversišką pagalbos pinigų poveikį nedeklaruojamo darbo egzistavimui.

Viena vertus, pagalbos pinigai, jeigu teikiami su sąlyga, kad juos gaunantys turi pirkti formalių paslaugų teikėjų paslaugas, padeda formalizuoti nedeklaruojamą paslaugų teikimą. Kita vertus, tyrimai rodo, kad socialinių paslaugų sistemos, kuriose paplitusios įvairios pagalbos pinigų formos, nereikalaujančios atsiskaityti, kaip tie pinigai panaudojami, (pvz., Pietų Europos šalyse) skatina neformalios globos paslaugų rinkos formavimąsi (Simonazzi, 2009).

Dr. Arūnas Pocius, LSMC Sociologijos instituto vyresnysis mokslo darbuotojas

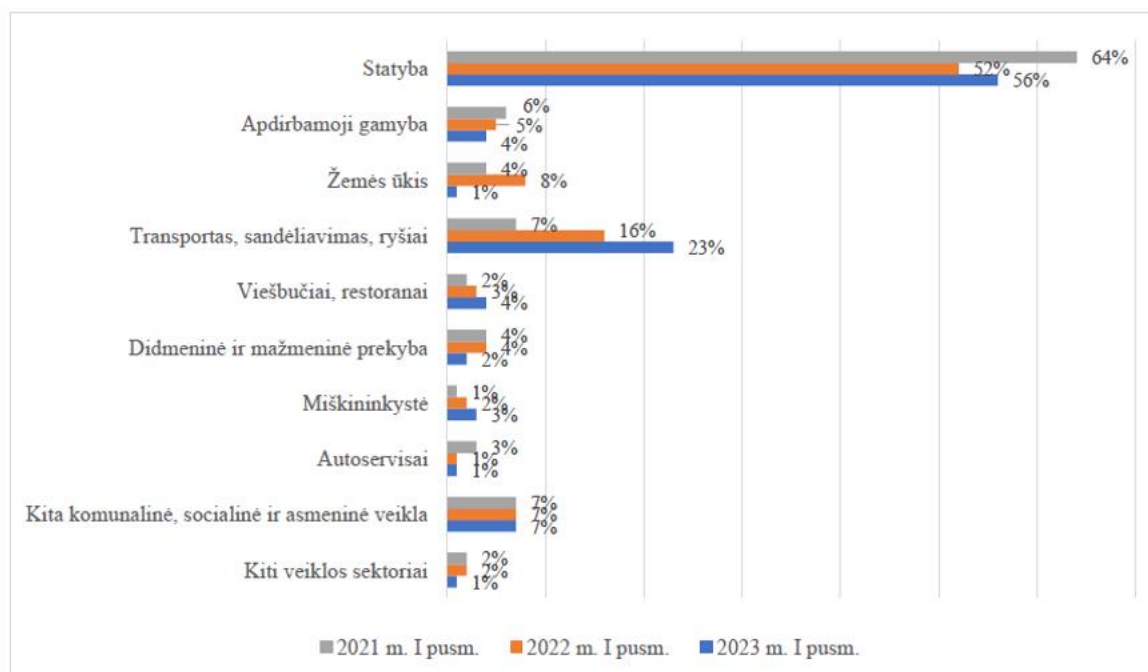
Dr. Laima Okunevičiūtė Neverauskienė, LSMC Sociologijos instituto vyriausioji mokslo darbuotoja

Nelegalus darbas ir šešėlinė ekonomika Lietuvoje

Įvairūs statistiniai tyrimai ir mūsų šalies institucijų veikla rodo, kad nelegalus darbas Lietuvoje yra vis dar gana paplitęs reiškinys. Pasak Valstybinės darbo inspekcijos (VDI) atstovų, 2023 m. I pusm. rizikingiausiais ekonominės veiklos sektoriais, kuriuose pasireiškia nelegalus darbas ir vykdoma neregistruota savarankiška veikla, yra statyba, transportas ir saugojimas, apdirbamoji gamyba bei apgyvendinimo ir maitinimo paslaugų veikla (1 pav.).

Stebimas nelegaliai dirbančių asmenų skaičiaus padidėjimas transporto ir saugojimo sektoriuje (7 proc. punktais). Pažymėtina, kad pastaraisiais metais nelegaliai dirbusių užsienio šalių piliečių skaičius toliau išlieka pakankamai didelis, ypač transporto ir saugojimo sektoriuje.

1 pav. Nelegaliai (neteisetai) dirbę asmenys pagal ekonominės veiklos rūšis, VDI duomenimis (proc.)

Remiantis paskelbtais statistiniais duomenimis, VDI 2023 m. (01-09 mėn.) nustatė 3,567 tūkst. asmenų, dirbusių nedeklaruotą darbą, tai yra, pažeidžiant darbo ir poilsio laiko režimą ar kuriems nebuvo mokamas nustatytas atlygis už darbą poilsio ir švenčių dienomis, už viršvalandinį ir naktinį darbą (VDI, 2023). 2022 m. tuo pačiu laikotarpiu (01-09 mėn.) tokių asmenų skaičius nesiekė 3 tūkst. Nepaisant to, kad daugiausiai nelegalaus darbo atvejų stebima tradicinėse gamybinėse veiklose, neoficialaus užimtumo atvejų užfiksuojama ir socialinėje sferoje bei šios sferos veikloje – žmonių sveikatos priežiūra. Per 2023 m. pirmus devynis mėnesius žmonių sveikatos priežiūros veikloje buvo nustatyti 19 nelegalaus darbo atvejų, per analogišką 2022 m. laikotarpį – 26 atvejai. Nors nustatytų nelegaliai dirbančių asmenų skaičius yra sumažėjęs, tačiau tikslių išvadų apie stebimus pokyčius šioje srityje negalima padaryti, nes VDI inspektavimų skaičius šioje sferoje 2023 m. (per pirmus devynis metų mėnesius) yra sumažėjęs, nors šalies mastu (visose ekonominėse veiklose) jis yra gerokai išaugęs (net 1,5 karto).

Su nelegaliu darbu yra glaudžiai susijusi šešėlinė ekonomika. Šešėlinės ekonomikos tyrimai svarbūs tuo, kad yra atliekami bendri jos apimčių vertinimai, o naujesni duomenys apie nelegalų darbą dažniausiai apima tik valstybinių institucijų nustatomus neoficialaus užimtumo darbo atvejus, kai kita dalis šio neapskaitomo reiškinių nėra įvertinama. Todėl apie tikruosius nelegalaus darbo mastus ir neoficialios darbo rinkos tendencijas kalbėti būtų tikrai sunku.

Remiantis įvairiais apytikriais skaičiavimais, 2009-2015 m. laikotarpiu Lietuvos šešėlinės ekonomikos lygis varijavo vidutiniškai nuo 16,4 proc. nuo BVP (Putnins ir Sauka, 2015) iki 25,5 proc. nuo BVP (Medina ir Shneider, 2018). Šešėlinės ekonomikos tyrimo Baltijos šalyse duomenimis, šešėlinės ekonomikos lygis Lietuvoje, skatinamas su COVID-19 pandemija susijusių veiksnių, 2021 m. pakilo aukščiausiai nuo 2009-ųjų m. (kai šie indeksai buvo pradėti skaičiuoti), o Latvijoje ir Estijoje šešėlinė ekonomika išsiplėtė labiausiai per pastarąjį dešimtmetį.

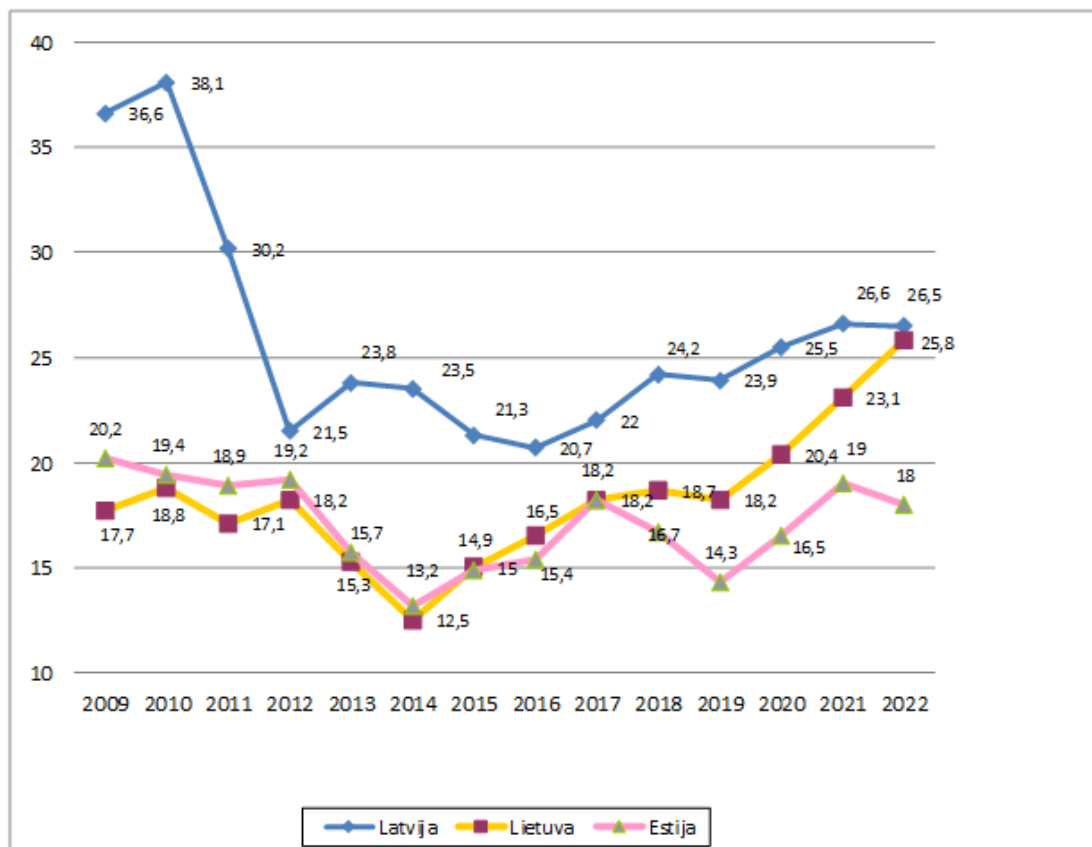
Tvirtinama, kad šešėlinės ekonomikos ir bendrojo vidaus produkto santykis Lietuvoje 2021 metais, palyginti su 2020-aisiais m., padidėjo 2,7 procentinio punkto – t. y. iki 23,1 proc., Latvijoje – 1,1 procentinio punkto (iki 26,6 proc.), Estijoje –

2,5 procentinio punkto (iki 19 procentų). Darbo užmokestis „vokeliuose“ siekė didžiausią šešėlinės ekonomikos dalį, atitinkamai – 38,8 proc. Lietuvoje, 46,2 proc. Latvijoje ir 42,7 proc. Estijoje; nedeklaruotos pajamos atitinkamai – 37,7 proc. (Lietuvoje), 30 proc. (Latvijoje), 27,2 proc. (Estijoje), nelegalių darbuotojų darbas – 23,5 proc. (Lietuvoje), 23,8 proc. (Latvijoje), 30 proc. (Estijoje).

Nors daugiausiai nelegalaus darbo atvejų stebima tradicinėse gamybinėse veiklose, tokio darbo atvejų užfiksuojama ir socialinėje sferoje bei šios sferos veikloje – žmonių sveikatos priežiūroje.

Iš žemiau pateiktos diagramos matome, kad šešėlinės ekonomikos dalis Lietuvoje ilgą laiką daugmaž atitiko Baltijos šalių vidurkį, o Latvijoje buvo didžiausia. Tačiau 2019–2022 m. šio rodiklio reikšmė Lietuvoje augo sparčiausiai ir 2022 m. beveik pasiekė Latvijos lygį. Pagal Baltijos šalių šešėlinės ekonomikos tyrimo autorių vertinimus, šešėlinė ekonomika Lietuvoje ir Latvijoje sudarė apytikriai ketvirtadalį viso sukurto šalies BVP, tuo tarpu Estijoje – tik apytikriai penktadalį.

2 pav. Šešėlinės ekonomikos dalis nuo BVP Baltijos šalyse (proc.)

Šaltinis: sudaryta remiantis Shadow Economy Index for the Baltic Countries (2023).

Neabejotina, kad žalą dėl nedeclaruoto darbo patiria visos pusės – darbuotojas, darbdavys, visuomenė, valstybė. Nelegalus darbas neužtikrina darbuotojui nei finansinio, nei socialinio saugumo. Nesant oficialaus susitarimo, darbuotojas negali būti užtikrintas dėl darbo apmokėjimo, o susidūrus su socialinės rizikos atveju (nedarbu, liga, nelaimingu atsitikimu), toks darbuotojas negalės pretenduoti į socialinio draudimo išmokas, neužtikrinamos jo net minimalios socialinės garantijos. Analogiškai galima komentuoti ir apie šešėlinės ekonomikos neigiamas pasekmes.

Kita vertus, šešėlinės ekonomikos masto mažinimas laikomas reikšmingu skurdo mažinimo veiksniu, ypač kai kalbama apie labiausiai pažeidžiamas gyventojų grupes, nes jos dėl teisinio, socialinio ir ekonominio saugumo stygiaus yra vienos pagrindinių šešėlinės ekonomikos dalyvių (Gasparėnienė ir Remeikienė, 2019). Tačiau, iš kitos pusės, galima teigti, kad šešėlinės ekonomikos mažinimas galėtų duoti labiau apčiuopiamą naudą tik tuo atveju, jeigu nelegaliai dirbantys asmenys integruotųsi į oficialią darbo rinką įsidarbindami legaliai, nepapildami bedarbių ir skurstančiųjų gretų. Todėl gyventojų judėjimas iš šešėlinės ekonomikos į nedarbą nėra priimtinas.

Cituojama literatūra ir kiti šaltiniai:

- Allingham, M., Sandmo, A. (1972). Income tax evasion: a theoretical analysis. *Journal of Public Economics*, Vol. 1 No. 2, pp. 323-338. Prieiga internete: <https://core.ac.uk/download/pdf/205247633.pdf>.
- Bajt, V., Leskošek, V., Frelih, M. (2018). Chains of trust: Fear and informal care work in Slovenia. *Anthropological notebooks*, 24 (1), p. 69-83. [žiūrėta 2023 m. gruodžio 26 d.]. Prieiga internete: <https://anthropological-notebooks.zrc-sazu.si/Notebooks/article/view/58>.
- Cummings, R. G., Martinez-Vazquez, J., McKee, M., Torgler, B. (2009). Tax morale affects tax compliance: evidence from surveys and an artefactual field experiment. *Journal of Economic Behaviour & Organization*, Vol. 70 No. 3, pp. 447-457. Prieiga internete: https://eprints.qut.edu.au/32387/1/Tax_morale_affects_tax_compliance.pdf.
- Da Roit, B., Le Bihan, B. (2010). Similar and Yet So Different: Cash-for-Care in Six European Countries' Long-Term Care Policies. *The Milbank Quarterly*, 88 (3), pp. 286-309. doi: 10.1111/j.1468-0009.2010.00601.x.
- Eurocarers. (2017). The gender dimension of informal care. [žiūrėta 2019 m. rugpjūčio mėn. 9 d.]. Prieigainternetete: <http://eurocarers.org/userfiles/files/The%20gender%20dimension%20of%20informal%20care.pdf>.
- European Commission. (2013). Long-term care in ageing societies – Challenges and policy options. [žiūrėta 2023 m. gruodžio 29 d.]. Prieiga internete: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A52013SC0041>.
- Europos Komisija. (2019). Undeclared Work in the European Union. Report. [žiūrėta 2023 m. gruodžio 28 d.]. Prieiga internete: <https://europa.eu/eurobarometer/api/deliverable/download/file?deliverableId=72319>.
- Fine, M. D. F. (2007). *A Caring Society?: Care and the Dilemmas of Human Services in the 21st Century*. Palgrave Macmillan. P. 246.
- Gasparėnienė, L., Remeikienė, R. (2019). Šešėlinė ekonomika žemės ūkio sektoriuje: monografija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas. P. 164.
- Genet, N., Boerma, W., Kroneman, M., Hutchinson, A., Saltman, R. B. (2012). Home Care across Europe: Current structure and future challenges. *Observatory Studies Series*, 27. [žiūrėta 2018 m. spalio 26 d.]. Prieiga internete: http://www.euro.who.int/data/assets/pdf_file/0008/181799/e96757.pdf.
- ILO. (2015). ILO: R204. - Transition from the Informal to the Formal Economy Recommendation, 2015 (No. 204). [žiūrėta 2023 m. gruodžio 26 d.]. Prieiga internete: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:R204.
- Junevičienė, J. (2020). *Neformalios ir formalios pagyvenusių žmonių globos jų namuose sąsajos: socialinės politikos priemonės ir globėjų požiūriai*. Mokslo daktaro disertacija. Kauno technologijos universitetas, Lietuvos socialinių tyrimų centras, Vytauto Didžiojo universitetas.
- Kraus, M., Riedel, M., Mot, E., Willemé, P., Röhring, G., Czypionka, T. (2010). *A Typology of Long-Term Care systems in Europe*. ENEPRI Research Report No. 91. [žiūrėta 2015 m. lapkričio 10 d.]. Prieiga internete: <http://www.ceps.eu/publications/typology-long-term-care-systems-europe>.
- Lietuvos Respublikos socialinių paslaugų įstatymas. Valstybės žinios. 2006, Nr. 17-589.
- Lietuvos Respublikos tikslinių kompensacijų įstatymas. Teisės aktų registras. 2016, Nr. 20644.
- Losby, J. L., Else, J. F., Kingslow, M. E., Edgcomb, E. L., Malm, E. T., Kao, V. (2002). Informal economy literature review. *ISED Consulting and Research*, 1, 55. Prieiga internete: <https://shorturl.at/eprJN>.
- Lutz, H., Palenga-Mollenbeck, E. (2010). Care Work Migration in Germany: Semi-Compliance and Complicity. *Social Policy & Society*, 9 (3), pp. 419-430. doi:10.1017/S1474746410000138.
- Matonytė, I., Kazlauskaitė, R., Poškutė, V. (2019). Ilgalaikė senyvo amžiaus asmenų globa Lietuvoje: visuomenės nuostatos ir paslaugų teikėjų požiūriai. *STEPP: Socialinė teorija, empirija, politika ir praktika*, 18, pp. 74-95. DOI: <https://doi.org/10.15388/STEPP.2019.5>.
- Medina, L., Schneider, F. (2018). Shadow Economies around the World: What Did We Learn over the Last 20 Years? *IMF Working Papers* 18/17. [žiūrėta 2023 m. gruodžio 26 d.]. Prieiga internete: <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2018/01/25/Shadow-Economies-Around-the-World-What-Did-We-Learn-Over-the-Last-20-Years-45583>.
- Nadin, S., Williams, C.C. (2012). Blurring the formal/informal economy divide: beyond a dual economies perspective. *Journal of Economy and its Applications*, 2 (1), pp. 85-103. <https://ssrn.com/abstract=2706181>.
- Pavolini E., Ranci, C. (2008). Restructuring the welfare state: Reforms in long-term care in Western European countries. *Journal of European Social Policy*, 18 (3), pp. 246-259. DOI: [10.1177/0958928708091058](https://doi.org/10.1177/0958928708091058).

- Pfau-Effinger, B. (2017). *Informal employment in the poor European periphery*. *International Journal of Sociology and Social Policy*, 37 (7/8), pp. 387-399. <https://doi.org/10.1108/IJSSP-07-2016-0080>.
- *Policy Approaches to formalising. Informal employment in the formal sector in Asia and the Pacific and Latin America policy*. (2023). Report. UN. ESCAP. [žiūrėta 2023 m. gruodžio 26 d.]. Prieiga internete: <https://www.unescap.org/kp/2023/policy-approaches-formalizing-informal-employment-formal-sector-asia-and-pacific-and-latin>.
- *Policy brief on Ageing. Challengin Rolles of Informal carers*. (2019). No 22. UNECE. [žiūrėta 2023 m. gruodžio 26 d.]. Prieiga internete: https://unece.org/DAM/pau/age/Policy_briefs/ECE_WG1_31.pdf.
- Putnins, T., Sauka, A. (2015). *Measuring the shadow economy using company managers*. *Journal of Comparative Economics*, 43 (2), pp. 471-490. <https://doi.org/10.1016/j.jce.2014.04.001>.
- *REPORT FROM NORDIC BAL TIC UNDECLARED WORK PROJECT. 2019-2021*. (2021). Final report. The project was funded by the EU Commission: EaSI PROGRESS. [žiūrėta 2023 m. gruodžio 26 d.]. Prieiga internete: <https://www.vero.fi/globalassets/harmaa-talous-ja-talousrikollisuus/torjunta/kuvat-videot-ja-tiedostot/nordicbaltic-wg-cooperation-2019-2021-final-report.pdf>.
- Riedel, M., Kraus, M. (2016). *Differences and similarities in monetary benefits for informal care in old and new EU member states*. *International Journal of Social Welfare*, 25 (1), pp. 7-17. <https://doi.org/10.1111/ijsw.12157>.
- *Shadow Economy Index for the Baltic Countries*. (2023). [žiūrėta 2023 m. gruodžio 26 d.]. Prieiga internete: <https://www.sseriga.edu/shadow-economy-index-baltic-countries>.
- Simonazzi, A. (2009). *Care regimes and national employment models*. *Cambridge Journal of Economics*, 33 (2), pp. 211-232. <https://www.jstor.org/stable/23601799>.
- Szewczyk-Jarocka, M. (2020). *Undeclared work of socially excluded people in light of survey research*. *Zeszyty Naukowe SGGW, Polityki Europejskie, Finanse i Marketing*, (24 (73)), pp. 244- 254. DOI 10.22630/PEFIM.2020.24.73.41.
- Ungerson, C. (2005). *Care, work and feeling*. *The Sociological Review*, 53 (s2), pp. 188-203. <https://doi.org/10.1111/j.1467-954X.2005.00580.x>.
- VDI ataskaita. (2023). *Bendri nelegalaus (neteisėto) darbo kontrolės rezultatai per 2023 m. I pusmetį*. [žiūrėta 2023 m. gruodžio 26 d.]. Prieiga internete: https://www.vdi.lt/PdfUploads/ND_ataskaita_2023_1_pusm.pdf.
- Vorley, T., Williams, C. C. (2012). *Evaluating the Variations in Undeclared Work in the EU-27*. *Journal of Economy and its Applications*, 2 (2), pp. 20–39. <https://ssrn.com/abstract=2286338>.
- Williams, C. C. (2009). *Rethorizing participation in the underground economy*. *Labor Studies Journal*, 35 (2), pp. 246-267. <https://doi.org/10.1177/0160449X08330741>.
- Williams, C. C. (2013). *Evaluating cross-national variations in the extent and nature of informal employment in the European Union*. *Industrial Relations Journal*, 44 (5-6), pp. 479–494. <https://doi.org/10.1111/irj.12030>.
- Williams, C. C., Windebank, J., Baric, M. and Nadin, S. (2013). *Public policy innovations: the case of undeclared work*. *Management Decision*, 51 (6), pp. 1161-1175. <https://doi.org/10.1108/MD-10-2011-0341>.
- Williams, C.C. (2010). *Out of the Shadows: Explaining the Undeclared Economy in Baltic Countries*. *Journal of Baltic Studies*, 41 (1), pp. 3- 22, DOI: [10.1080/01629770903525282](https://doi.org/10.1080/01629770903525282).
- Windebank, J., Horodnic, I. A. (2016). *Explaining participation in informal employment: a social contract perspective*. *International Journal of Entrepreneurship and Small Business*, 28 (2-3), pp. 178-194. <https://doi.org/10.1504/IJESB.2016.076636>.
- Windebank, J., Horodnic, I. A. (2017). *Explaining participation in undeclared work in France: lessons for policy evaluation*. *International Journal of Sociology and Social Policy*, 37 (3/4), pp. 203-217. <https://doi.org/10.1108/IJSSP-12-2015-0147>.
- Zigante, V. (2018). *Informal care in Europe – Exploring formalisation, availability and quality*. European Commission, Directorate-General for Employment, Social Affairs and Inclusion Publications Office. [žiūrėta 2023 m. gruodžio 26 d.]. Prieiga internete: <https://data.europa.eu/doi/10.2767/78836>.
- Žalimienė L., Dunajevus E. (2015). *Socialinės paramos dilema – tarp autonomijos ir paternalizmo*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla. P. 336.

- Žalimienė, L., Junevičienė, J. (2021). *Informal family carers' need for state-guaranteed support. What are the implications for social policy?* *Corvinus journal of sociology and social policy*, vol. 12 (2021)2, pp. 47-65. doi: 10.14267/cjssp.2021.2.3.
- Žalimienė, L., Junevičienė, J., Blažienė, I., Miežienė, R. (2019). *Lūkesčiai dėl globos senatvėje: socialinės paslaugos ir jų organizacinės formos*. Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras. P. 90. [žiūrėta 2023 m. gruodžio 12 d.]. Prieiga internete: <https://lsc.lt/leidiniai/>.